

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۱

فرا تحلیل مطالعات تربیت شهروندی در آموزش و پرورش ایران

امیر کریمی^۱، رباب رحمتی^۲

ارسال: ۱۴۰۱/۰۴/۱۸

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۶

چکیده

این مقاله باهدف تحلیل موضوعات، یافته‌ها و پیشنهادهای ارائه‌شده و حوزه‌های مغفول مانده پژوهشی در آموزش و پرورش و آموزش شهروندی در کشور ایران انجام‌شده است. پژوهش حاضر از نوع فراتحلیل بوده و بر اساس آن، پایگاه‌های اطلاعاتی نورمگز، پرتال جامع علوم انسانی، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، سیویلیکا، علم نت، مگیران با استفاده از کلیدواژه‌های: «تربیت شهروندی»، «اهداف برنامه درسی»، «شهروند مطلوب»، «مؤلفه‌های شهروندی»، «آموزش شهروندی» مورد جست‌وجو قرار گرفت. تمامی مقالات مجله‌ای منتشرشده از سال ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ مورد بررسی و با اعمال فیلتر، در عنوان و اهداف و یافته‌های پژوهش، تعداد ۲۳ مقاله‌ی مرتبط انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفتند. پس از مطالعه و ارزیابی محتوای مقالات، یافته و پیشنهادهای ارائه‌شده توسط آن‌ها بررسی و تحلیل شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که وظایف و اهداف نظام آموزشی در آموزش شهروندی نیاز به بازاندیشی و تأملی مجدد دارد. توازنی بین محتوای اختصاص داده‌شده به موضوع شهروندی و سایر مطالب در کتاب‌های درسی وجود ندارد و محتوای موجود فاقد مطلوبیت

---

۱ - دانشجوی آموزش تاریخ (نویسنده مسئول) amirkarimizanjani1379@gmail.com

۲ - دکترای تخصصی و استادیار دانشگاه فرهنگیان البرز.

کافی بوده و از نظر مخاطب جذاب نیست. برخی از ابعاد آموزش شهروندی مغفول مانده و با توجه به شرایط کنونی هماهنگی بین محتوا و نیازهای امروز مخاطب لازم است تا مورد توجه قرار گیرد. همچنین توجه به مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای و فناوری در آموزش شهروندی و همچنین تربیت شهروند الکترونیک حائز اهمیت است. در نتیجه، لازم است تا بازنگری جدی در جذابیت، کیفیت و کمیت محتوا و ابعاد گوناگون آموزش و تربیت شهروندی در برنامه‌ی درسی ایران صورت گیرد.

کلمات کلیدی: تربیت شهروندی، برنامه درسی، آموزش و پرورش، فراتحلیل.

مقدمه

در دیدگاه سنتی، مفهوم شهروندی^۱ فقط به حوزه سیاسی یک کشور مرتبط بود، اما در دهه‌های اخیر این دیدگاه تغییر کرده و مفهوم شهروندی گسترش پیدا کرده و عمیق‌تر شده است. مفهوم شهروندی نه تنها در سطح سیاسی جامعه، بلکه در حوزه اجتماعی و فرهنگی، زندگی شخصی و مشترک نیز کاربرد دارد و تعمیق مفهوم شهروندی به معنای نفوذ آن حتی به سطح زندگی شخصی افراد است (ویگلرز،^۲ ۲۰۲۰). مهارت شهروندی دربرگیرنده دانش و مهارت و ارزش‌هایی است که با نظام دموکراتیک^۳ و مشارکتی^۴ همسو است و آموزش آن در سطح جامعه موجب شکل‌گیری و تقویت حس تعلق و عضویت ملی^۵ و جهانی^۶، وجدان کاری^۷ و وابستگی اجتماعی^۸ می‌شود. لذا با توجه به گسترش و عمیق‌تر شدن شهروندی، آموزش آن بسیار مورد توجه جوامع قرار گرفته است و یکی از بخش‌های مؤثر و کارآمد در این زمینه، سیستم آموزش و پرورش^۹ در هر کشور است که در هر جامعه‌ای به‌عنوان متولی آموزش و تربیت کودکان نوجوانان و آماده‌سازی آن‌ها برای ورود به جامعه است و در این مسیر قابلیت‌های فراوانی داشته و مورد توجه بسیاری از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفته است.

باور بسیاری از افراد بر این است که وقتی هدف کلیدی آموزش خدمت به رشد اخلاقی^{۱۰} و آماده کردن افراد جامعه برای مشارکت مؤثر و فعال در دموکراسی‌ها است، پس آموزش شهروندی برای اهداف دموکراتیک باید یک هدف کلی از تحصیل در هر

۱-Citizenship

۲ Veugelers

۳ Democratic

۴ Participatory

۵-national belonging

۶ global belonging

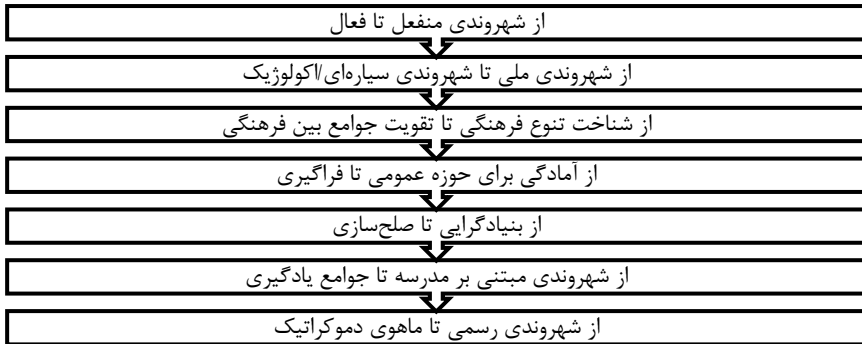
۷ work conscience

۸ social dependence

۹ Education system

۱۰-Moral development

جامعه باشد. با این حال، بسته به جامعه‌ای که در آن شهروندی اجرا می‌شود و شکلی که دموکراسی به خود می‌گیرد، آموزش شهروندی می‌تواند مفاهیم مختلفی داشته باشد و موقعیت‌های متفاوتی در برنامه درسی^۱ داشته باشد (نئو،^۲ ۲۰۲۰). حوزه آموزش شهروندی بسیار وسیع بوده و شامل طیف گسترده‌ای از دیدگاه‌های فلسفی، سیاسی و ایدئولوژیک و رویکردها، اهداف و عملکردهای آموزشی است. در انتزاعی‌ترین سطح گفتمان، یک اجماع کلی وجود دارد که هدف اصلی آموزش شهروندی، توسعه شهروندان دموکراتیک خوب است. از نظر اجرا شامل سیاست‌های آموزشی، تدوین برنامه درسی و راهبردهای آموزشی است، این هدف به شکل‌های مختلفی بیان می‌شود. در واقع، آموزش شهروندی نیز مانند سایر زمینه‌های آموزشی، در عین جهت‌گیری‌های محافظه‌کارانه دارای مترقیانه نیز می‌باشد (بومباردلی،^۳ ۲۰۲۱؛ دیویس^۴ و چونگ^۵، ۲۰۱۶؛ زی هونگ^۶ و ژانگ^۷، ۲۰۱۵)؛ و آموزش آن می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای حفظ وضعیت مطلوب و همچنین برای توانمندسازی افراد و گروه‌ها برای مبارزه برای تغییر رهایی‌بخش استفاده شود.

۱ Curriculum

۲ Neoh

۳ Bombardelli

۴ Davies

۵ Chong

۶ Zhong

۷ Zhang

شکل شماره ۱. هفت گزاره برای آموزش شهروندی در قرن بیست و یکم (شوگورنسکی^۱ و مایرز^۲، ۲۰۰۳)

از این منظر، آموزش شهروندی باید ساختارهای جنسیتی^۲، نژادی^۳ و طبقاتی^۴ را بررسی کند، عدالت اجتماعی و تنوع را ارتقا دهد و شهروندان را برای فرآیندهای سیاسی فراگیر مشورت و تصمیم‌گیری آماده کند. شهروندان خوب به‌عنوان افرادی دلسوز، درگیر با سیاسی، نگران عدالت اجتماعی و محیط‌زیست، مدارا کننده با دیگران، مایل و قادر به گفتگو و مشارکت‌کنندگان فعال در زندگی عمومی تصور می‌شوند. به دنبال بینش دموکراسی مشارکتی^۵، شهروندی باید فعالیت‌های خصوصی و عمومی را به رسمیت بشناسد و دموکراسی باید مشارکت عمومی بیشتری در تصمیم‌گیری نسبت به رأی دادن هر چهار سال یک‌بار را شامل شود. در جهت‌گیری مترقی، دموکراسی نمایندگی^۶ و مشارکتی می‌تواند مکمل یکدیگر باشند و وظیفه اصلی شهروندان دموکراسی سازی بیشتر دموکراسی‌های ناقص ما است (پرنت^۷، ۲۰۰۷؛ واینبرگ^۸ و ژورنال^۹، ۲۰۱۸). با توجه به تاریخچه آموزش و پرورش قرن بیستم، منطقی است که تنش بین این دو جهت‌گیری در قرن بیست و یکم ادامه یابد. این مورد قابل پیش‌بینی است؛ زیرا در هر جامعه پیشنهادی رقابتی در مورد معنای شهروندی، ویژگی‌های یک شهروند خوب، ویژگی‌های جامعه خوب و راهکارهای حرکت به‌سوی چنین جامعه‌ای وجود دارد.

---

۱ Schugurensky

۲ Myers

۳ Gender structures

۴ racial structures

۵ class structures

۶ Participatory democracy

۷ Representative democracy

۸ Print

۹ Weinberg

۱۰ Journal

آموزش شهروندی به‌عنوان یک عامل کلیدی در نوسازی آموزشی و ارتقای تربیت شهروندان واجد شرایط برای دستیابی به مدرنیزاسیون^۱ مورد نیاز است (کار^۲ و همکاران، ۲۰۱۴). در اغلب کشورها در همه مؤسسات آموزشی، از دوران ابتدایی تا دانشگاه‌ها، در برنامه‌های درسی آموزش شهروندی وجود داشته و در تمامی مقاطع تحصیلی به آن توجه شده است. برای نمونه در کشور چین، برای دبیرستان‌های متوسطه، اهداف، محتوا و روش‌های آموزش شهروندی عمدتاً در کتب درسی با نام ایدئولوژی و اخلاق گنجانده شده که هدف آن پرورش شهروندانی مسئول و شایسته با گسترش دانش مدنی، پرورش فضیلت شهروندی و توسعه است که مبتنی بر فرهنگ کشور چین است (ژنگ^۳ و ژانگ^۴، ۲۰۱۵).

شهروندی ماهیتی انعطاف‌پذیر، چندوجهی و دارای ارزش است. باین‌حال، محققان نتوانسته‌اند به‌طور رسمی بر روی یک تعریف رسمی به توافق برسند. در یک تعریف محدود، شهروندی به‌عنوان ابزاری برای مشروعیت بخشیدن و حذف مفهوم اقلیت قومی، مذهبی و فرهنگی در جوامع مختلف عمل کرده است. باین‌حال، یک تعریف جامع و مختصر از شهروندی را می‌توان اینگونه ارائه کرد: شهروندی، حداقل از لحاظ نظری، عضویت، هویت، ارزش‌ها و حقوق مشارکت را اعطا می‌کند (کار و همکاران، ۲۰۱۴؛ کر^۵ و کلیور^۶، ۲۰۰۴). همان‌طور که این تعریف نشان می‌دهد، مفهوم شهروندی اغلب به‌جای مفهوم هویت^۷ استفاده می‌شود. اگر این‌طور است، آیا هویت ملی یک فرد تابعیت یا هویت او را تعیین می‌کند؟ این سؤال هنگام تلاش برای تجزیه و تحلیل و ارزیابی مناسب بودن یک گفتمان مسلط که نشان‌دهنده هویت ملی^۸

۱-Modernization

۲ Carr

۳-Zhong

۴ Zhang

۵ Kerr

۶-Cleaver

۷ Identity

۸-National identity

و میهن پرستانه به عنوان مردم جامعه در برنامه درسی رسمی مدارس آموزش شهروندی از نظر اینکه یک شهروند خوب در ایران چگونه باید باشد، مهم است. در مطالعه جامعه باید بر آموزش تمرکز کنیم؛ زیرا که خود رهبران دولتی و آموزشی، اهمیت زیادی به آموزش به عنوان بخشی از ابزار دستیابی به تحول اجتماعی قائل هستند. تحلیل سیاست آموزشی، مطالعه علمی سیاست آموزشی است که این مسئله به دنبال پاسخ به سؤالاتی در مورد هدف آموزش، طراحی شده است. برای دستیابی به آن‌ها و ابزارهای سنجش موفقیت یا شکست آن‌ها، آموزش و پرورش در جامعه مدرن، یکی از مهم‌ترین تغییرات و دگرگونی‌ها می‌تواند توسط دولت و دولت در زمینه مداخله آموزشی ایجاد شود. آنچه دولت قصد آموزش مردم را داشته است، همواره نشان‌دهنده راه و روندی است که مسئولان می‌خواستند بر رعایا یا شهروندان خود حکومت کنند. درجه مداخله ممکن است بحث برانگیز باشد و روش‌ها یا روش‌های مداخله بسیار زیاد است. به زبان ساده، توسعه آموزش مدنی^۱ پیوند نزدیکی با تحول سیاسی و توسعه اجتماعی داشت. محتوا و تأکید برنامه درسی باید تا حد زیادی انعکاسی از شهروندانی باشد که دولت می‌خواست آن‌ها را بسازد (کاسترو^۲ و همکاران، ۲۰۱۷؛ پارکر^۳، ۲۰۱۸).

در نهایت از آنجاکه آموزش شهروندی نقشی حیاتی در فرآیندهای شکل‌گیری و توسعه در دولت‌های مدرن ایفا می‌کند و از نیازهای اساسی آموزش مدرن و شکل‌دهنده اصلی آن است و تدارک آن نه تنها نماد جامعه مدرن و کشورهای پیشرفته است، بلکه مبنایی اساسی برای وحدت، تداوم و ثبات جهان کنونی است (هان^۴، ۱۹۹۸؛ مک کوان^۵، ۲۰۱۱؛ ویگلرز^۶، ۲۰۰۷)؛ و از این نظر که توجه به آن در سیستم آموزشی ایران که در یک دوره گذار از مرحله سنتی به مدرن بوده و درصدد تجدیدنظر در ساختار و کیفیت آموزشی است امری ضروری به نظر می‌رسد. در واقع

---

۱ Civic education

۲ Castro

۳ Parker

۴ Hahn

۵ McCowan

۶ Veugelers

توجه به آموزش شهروندی و برنامه‌ریزی‌های آموزشی مرتبط با آن، موجب ارتقای کیفیت آموزشی و تحول اجتماعی گردد. آموزش شهروندی بر پایه‌ی مفهومی از عدالت اجتماعی که تضمین‌کننده‌ی افزایش تعداد شهروندان فعال، آگاه و انتقادی است که می‌تواند به‌طور مؤثر در زندگی مدنی و امور ملت مشارکت داشته باشند و با اهداف آموزش و پرورش هم‌راستا است.

لذا مقاله حاضر، با بررسی و مطالعه مقالات انجام‌شده در طی دو دهه گذشته در پی پاسخ به این سؤالات است که:

- ۱) چه حوزه‌هایی از آموزش شهروندی در آموزش و پرورش مورد بررسی قرار گرفته و چه بخش‌هایی مغفول مانده است؟
- ۲) دستاوردهای پژوهش‌های انجام شده کدامند؟
- ۳) چه پیشنهادهایی در این رابطه با آموزش شهروندی در آموزش و پرورش توسط محققان ارائه شده است؟
- ۴) چه نکاتی در رابطه با آموزش مهارت شهروندی پیشنهاد می‌گردد؟

روش‌شناسی پژوهش

نگاشته حاضر، به روش فراتحلیل انجام‌شده است. این روش یک نوع تحقیق کیفی است که شکاف‌های موجود در پیشینه، دانش و برخی موارد ضعف‌های نظری را آشکار ساخته و جهت تعیین نقاط قوت تحقیق بینش کافی را ایجاد می‌نماید. بر اساس آن، پایگاه‌های اطلاعاتی: نورمگز^۱ پرتال جامع علوم انسانی^۲، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۳، سیویلیکا^۴، علم نت^۵، مگیران^۶ پایگاه‌های معتبر مورد جست‌وجو قرار گرفتند. برای جست‌وجو از کلیدواژه‌های: «تربیت شهروندی»، «اهداف برنامه درسی»، «شهروند مطلوب»، «مؤلفه‌های شهروندی»، «آموزش شهروندی» استفاده

۱-Noormags

۲ Ensani

۳ SID

۴ Civilica

۵-Elmnet

۶ Magiran

گردید. برای توسعه و عدم محدود شدن نتایج تغییراتی در نتیجه جست‌وجو اعمال نگردید. با این حال تمامی منابع بازایی شده بالغ بر ۶۳ عنوان بودند که این مقالات پس از بررسی‌های اولیه بر اساس عنوان، محتوا، ارتباط با اهداف مقاله و تکراری بودن موضوع و نتایج، بین سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ فیلتر شده و ۲۳ عنوان مقاله که منطبق با عنوان و اهداف پژوهش حاضر بودند انتخاب و مورد ارزیابی قرار گرفتند. در بخش استخراج داده‌ها نیز پس از مطالعه کل مقالات، بخش یافته‌ها و نتایج مقالات خلاصه‌نویسی شدند.

یافته‌های پژوهش

جدول شماره (۱): خلاصه‌ی موضوعی و یافته‌های مقالات منتخب

ردیف	نویسندگان	سال	عنوان	یافته‌ها	پیشنهادها
۱	کمالپور خوب، نظری، کمالپور خوب	۱۴۰۰	تحلیل اجتماعی سازه‌های تربیت شهروندی در بین دانش آموزان از دیدگاه معلمان متوسطه شهر تهران	دانش آموزان بیشترین نقش و یادگیری شهروندی خود را در مؤلفه اعتماد و مسئولیت‌پذیری به‌عنوان عامل اول با واریانس (۲۴/۰۴۹) نشان دادند	فراهم کردن شرایطی برای نشان دادن مهارت‌های مختلف دانش آموزان در زمان مناسب و در حوزه‌های متناسب. - تشکیل کارگروه‌های تخصصی مختلف و توانمند برای شناسایی مهارت‌های مختلف دانش‌آموزان - تقویت باور عملی - اهمیت برنامه‌های متنوع فوق‌برنامه‌ها و تشکیل انجمن‌های داوطلبانه در مدارس با - مشارکت خود دانش آموزان در حوزه آموزش عملی

<p>مسئولیت‌های شهروندی. - برگزاری دوره‌های ضمن خدمت</p>		
<p>- آموزش و ترویج مؤلفه‌های شهروندی - افزایش زمینه‌های لازم برای مشارکت افراد در جامعه و تلفیق مفاهیم شهروندی با پدیده‌ها و رویدادهای زندگی خارج از مدرسه - توجه هرچه بیشتر به ابعاد مختلف تربیت شهروندی در تمامی دوره‌ها - توجه به بعد نگرش شهروندی و آموزش‌های عملی و کاربردی هم در مدرسه هم در دنیای واقعی - انجام دادن فعالیت‌های گروهی تکالیفی عملی و کاربردی، بازی و مسابقه</p>	<p>در طراحی و تدوین کتاب مذکور به مؤلفه‌ها و مفاهیم تربیت شهروندی به‌طور متوازن توجه نشده است و توجه به یک چنین توازنی زمینه لازم را برای تقویت ابعاد جامعه‌شناختی سایر نهادهای اجتماعی در جامعه را فراهم می‌کند؛ بنابراین بازنگری کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی نظام آموزشی ۳-۳-۶ در راستای توجه بیشتر به مؤلفه‌ها و مفاهیم کمتر موردتوجه ضروری به نظر می‌رسد</p>	<p>۲ باباخانی، صالحی تحلیل جایگاه مفاهیم تربیت شهروندی در برنامه درسی نظام آموزشی ۳-۳-۶ (مورد مطالعه: کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی سال تحصیلی ۹۷-۹۸)</p>
<p>پیشنهاد می‌گردد شاخص‌های تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری در کتاب‌های دوره اول ابتدایی بیشتر</p>	<p>با توجه به تعداد کتاب‌ها و سه‌پایه‌ی تحصیلی موردبررسی، توجه به تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری به‌اندازه‌ی کافی نیست و</p>	<p>۳ آسپز، ماهرزاده، بناهان قمی، صمدی بررسی تحلیلی میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی تربیت شهروندی در کتاب‌های</p>

<p>موردتوجه قرار بگیرد. توازن در توزیع یکسان مؤلفه‌ها موردتوجه قرار بگیرد.</p>	<p>در واقع این مقدار توجه به تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی نمی‌تواند در راستای نیاز دانش آموزان به تربیت شهروندی باشد.</p>	<p>درسی دوره‌ی اول ابتدایی</p>			
<p>توجه به تربیت شهروند الکترونیک به کمک تلفیق در برنامه درسی دروس مختلف، برگزاری کارگاه‌ها و سلسله نشست‌هایی در باب آشنایی با کاربردهای فضای مجازی در یادگیری، نگرش و ادراک معلمان نسبت به مؤلفه‌های تربیت شهروندی به‌خصوص شهروند الکترونیک</p>	<p>از دید معلمان، برنامه درسی توانسته است در رفتارهای دانشی رفتارهای (۳/۱۵)، فرهنگی-ملی (۳/۶۳) و رفتارهای اجتماعی (۳/۵۱) در بهبود تربیت شهروندی دانش آموزان ابتدایی در حد متوسط به بالا عمل کرده است و در تربیت شهروند الکترونیک (۳/۰۷) در سطح مطلوب عمل نکرده است.</p>	<p>ادراک معلمان از نقش برنامه‌ی درسی در بهبود تربیت شهروندی دانش آموزان ابتدایی</p>	<p>۱۳۹۹</p>	<p>علی پور، اکبری، بورنگ، محمودی، بورنگ</p>	<p>۴</p>
<p>برگزاری کارگاه‌ها، همکاری مدارس با خانواده‌ها، توسعه تفکر پرسشگری و نقد در میان دانش آموزان، در جهت دانش‌افزایی دانش آموزان.</p> <p>همچنین با برگزاری کارگاه‌ها و سلسله نشست‌هایی در باب آشنایی با کاربردهای فضای مجازی در یادگیری، نگرش و ادراک معلمان نسبت به</p>	<p>تربیت شهروند الکترونیک به کمک تلفیق در برنامه درسی مختلف موردتوجه ویژه قرار گیرد و معلمان نیز در برجسته‌سازی و توجه به آن تلاش نمایند.</p>	<p>شناسایی و رتبه‌بندی مؤلفه‌های تربیت شهروندی در سند برنامه درسی ملی</p>	<p>۱۳۹۹</p>	<p>صمدی، خسروی</p>	<p>۵</p>

<p>مؤلفه‌های تربیت شهروندی به‌خصوص شهروند الکترونیک را بهبود بخشند.</p>	<p>میزان توجه به رویکردهای تربیت شهروندی قانون‌مدار، مشارکتی و انتقادی در کتب جدیدالتألیف جامعه‌شناسی دوره دوم متوسطه رویکردهای تربیت شهروندی در کتب شهروندی در کتب مورد بررسی لازم به نظر می‌رسد.</p>	<p>۱۳۹۸</p> <p>باباخانی، صالحی، قانیدی، کشاورز</p>	<p>۶</p>
<p>مؤلفه‌های تربیت شهروندی به‌خصوص شهروند مشارکتی و انتقادی به دانش آموزان عرضه شود. ظرفیت‌های گرافیکی در این عرصه مورد توجه قرار گیرد.</p> <p>در نحوه ارائه رویکردهای تربیت شهروندی در کتب خود بگیرد.</p> <p>مورد بررسی لازم به نظر می‌رسد.</p>	<p>دانش آموزان در ارتباط با مهارت‌های شهروندی تجارب مثبت و منفی زیادی را کسب کرده‌اند که مبین تغییرات در نگرش، اخلاق و... می‌باشد که آگاهی از آن، برنامه‌ریزی برای مسئولین جامعه را آسان تر می‌کند.</p>	<p>۱۳۹۸</p> <p>ملازهی، یارمحمدیان، شاه طالبی</p>	<p>۷</p>

<p>اجتماعی، گروه‌ها، تبعیض و موارد مشابه</p> <p>- ارزیابی ساختار سازمانی، مقررات اداری، خط‌مشی‌ها، قوانین، مقررات و شیوه‌های مدیریت مدرسه</p> <p>- آزادی عمل بیشتری به دبیران</p> <p>- برگزاری کارگاه‌های آموزشی ضمن خدمت برای آشنایی با روش‌های تدریس متناسب با تربیت شهروندی.</p>	<p>تضاد بین محتوای کتاب‌های درسی مدرسه با واقعیت‌های زندگی مدرن، باورهای نسل جوان و باورهای سایر نظام‌های اجتماعی (مانند خانواده) باید مورد توجه فیلسوفان تربیتی ایران قرار گیرد.</p>	<p>دریدا و فوکو (ضمن نقد نظام‌های سیاسی اقتدارگرا) ابعاد اصلی نظام‌های آموزشی را در خدمت تربیت شهروندی می‌دانند.</p>	<p>تحلیل تطبیقی تربیت شهروندی از دیدگاه دریدا و فوکو: توصیه‌هایی برای فیلسوفان تربیتی ایران</p>	<p>۱۳۹۸</p>	<p>رشیدپور، سرمدی، مشهدی میقانی، ناطقی</p>	<p>۸</p>
<p>- بازنگری دروس تعلیمات اجتماعی از نظر تناسب با محتوای آموزش تربیت شهروندی.</p> <p>- تشریح و تبیین دقیق و صریح</p>	<p>کم‌توجهی به مفاهیم شهروندی و ضرورت بازنگری و بازاندیشی تمامی ابعاد تربیت شهروندی در برنامه درسی در میان ابعاد تربیت شهروندی،</p>	<p>تحلیل محتوای میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره‌های ابتدایی</p>	<p>۱۳۹۷</p>	<p>محمدی قشلاق، رحمت‌الله</p>	<p>۹</p>	

<p>کم‌توجهی به تربیت مفاهیم مربوط به تربیت شهروندی</p> <p>- طرح فعالیت‌های گروهی، بازی، مسابقه</p> <p>- ارتقاء آگاهی افراد در مورد مؤلفه‌های تربیت شهروندی</p> <p>- ضرورت بازنگری و بازاندیشی تمامی ابعاد تربیت شهروندی</p> <p>- توجه به تربیت فرهنگی</p>	<p>تربیت شهروندی</p>	<p>بازنگری در کتب درسی و محتوای آن، توجه به مفاهیم دموکراسی و موضوعات جهانی، تعیین دوره‌های ضمن خدمت درباره تربیت شهروندی، اجرای کارگاه‌ها.</p>	<p>یافته‌ها حاکی از وجود تفاوت معنادار بین میزان توجه به مؤلفه‌های شهروندی در کتاب‌های مذکور بود. این میزان توجه در کتب مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی (۱) بیش‌ازحد انتظار و در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی (۲) کمتر از حد انتظار بود. همچنین یافته‌ها نشان داد بین پایه‌های تحصیلی از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های شهروندی تفاوت معنادار وجود دارد.</p>	<p>تحلیل محتوای کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی دوره دبیرستان به لحاظ توجه به مفاهیم تربیت شهروندی</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>ذهبیون، یوسفی، یارمحمدیان</p>	<p>۱۰</p>
<p>در تربیت شهروندی به ارتباط میان مدارس و مؤسسات</p>	<p>در عنصر «هدف‌ها»، مقوله ناتوانی هدف‌های تربیت شهروندی در</p>	<p>در تربیت شهروندی به ارتباط میان مدارس و مؤسسات</p>	<p>در عنصر «هدف‌ها»، مقوله ناتوانی هدف‌های تربیت شهروندی در</p>	<p>چالش‌های برنامه درسی مطالعات</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>فزونی شره، جینی، پیری، اسدیان</p>	<p>۱۱</p>

<p>اجتماعی دوره ابتدایی در تربیت شهروندی - اجتماعی بر اساس مدل تایلر مهارت‌های شهروندی در حوزه‌های مختلف یادگیری؛ در عنصر «فعالیت‌های یاددهی یادگیری»، عدم اجرای فعالیت‌های مناسب و در عنصر «ارزشیابی»، عدم توجه به خلاقیت و نوآوری فراگیران؛ بالاترین اولویت را در بین چالش‌های مطرح شده به خود اختصاص داده‌اند</p>	<p>برقراری ارتباط مؤثر بین مدرسه و مؤسسات بیرون از مدرسه؛ در عنصر «محتوا»، بی‌توجه به تلفیق مفاهیم و مدرسه مورد توجه قرار گیرد، در ارزیابی این مؤلفه از روش‌های مختلف استفاده شود، اصلاح برنامه مطالعات اجتماعی پایه ۴ و ۵.</p>			
<p>۱۲ عزیزی، مختاری، لیاقتدار</p>	<p>۱۳۹۳ ابعاد تربیت شهروندی در کتاب‌های دوره پیش‌دبستانی از دیدگاه مربیان این دوره</p>	<p>میزان تحقق ابعاد تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی در بعد رفتارهای دانشی (۲،۳۶) و رفتارهای فرهنگی ملی (۲،۴۴) پایین‌تر از سطح متوسط و در بعد رفتارهای اجتماعی (۳،۵۳) بالاتر از سطح متوسط می‌باشد. در بعد رفتارهای دانشی بالاترین میانگین رتبه‌ای گویه «در مقابل خواسته‌های دیگران می‌تواند (نه) منطقی بگوید» و پایین‌ترین میانگین رتبه‌ای گویه «می‌تواند رنگ‌ها و</p>	<p>تدوین کتاب - درسی جداگانه تحت عنوان «تعلیم و تربیت شهروندی در جامعه». - گنجاندن مطالبی در محتوا به منظور پرورش حس همیاری و مشارکت در جامعه. - پرورش ظرفیت و آمادگی رویارویی کودک با دیدگاه‌ها و نظرات معارض و مخالف خود، به‌منظور ایجاد روحیه پذیرش</p>	

اشکال هندسی (برای دیگران، ورای درک مفاهیمی نظیر اعتقاداتشان. علائم راهنمایی و - تشریح قوانین، رانندگی) را از هم مقررات و بازشناسد»، در بعد رفتارهای فرهنگی اجتماعی و بالاترین میانگین رتبه‌ای فرهنگی در گویه «رهبر و محتوای دروس رئیس‌جمهور را پرورش دانش و تفکر می‌شناسد و نام آن‌ها را کودک از طریق می‌داند» و پایین‌ترین بازی‌های فکری میانگین رتبه‌ای «اقوام و نکات اقلیت‌های دینی و اقوام آموزشی، تا قوه را که در کشور وجود تخیل و تفکر او به دارد می‌شناسد»، در بعد رفتارهای اجتماعی بالاترین میانگین رتبه‌ای گویه «انگیزه و هیجان برای پیشرفت دارد» و پایین‌ترین میانگین رتبه‌ای گویه «در کارها و تصمیماتش دوراندیش است» می‌باشد.

۱۳	تمجیدتاش، مجلل چوبقلو	۱۳۹۳	بررسی تطبیقی فرایند تربیت شهروندی در مقطع ابتدایی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران با کشور ژاپن	سرمایه‌گذاری و طراحی برنامه‌های درسی تربیت شهروندی لزوم داشتن نگاهی وسیع‌تر نسبت به تربیت شهروندی و بسط و گسترش دادن این مبحث به تربیت شهروند جهانی و به تبع آن آماده‌سازی افراد جامعه برای زندگی در جامعه جهانی نیز بیشتر احساس می‌شود.	آماده کردن زمینه و زیرساخت‌های فرهنگی نظام مدیریتی در راستای حرکت به‌سوی تمرکززدایی، ارتقا برنامه درسی، سند چشم‌انداز بیست‌ساله، عینی کردن محتوای و موضوعات تربیت شهروندی.
----	--------------------------	------	---	---	---

۱۴	لیاقت دار، موسوی، ببری	۱۳۹۲	مقدار توجه به تربیت شهروندی در مؤلفه‌های جو، ساختار و ارتباط متقابل دانش‌آموز و معلم (مطالعه موردی: معلمان دوره متوسطه شهر همدان)	مؤلفه‌های جو اجتماعی و ساختار سازمانی در سطح مطلوب و مؤلفه کنش متقابل معلم و دانش‌آموز در سطح متوسط از نظر مقدار توجه به تربیت شهروندی قرار دارند. بدین ترتیب توصیه عمده این پژوهش، لزوم تقویت روابط متقابل معلم و دانش‌آموز به منظور تحقق بهتر اهداف رفتار شهروندی است. برنامه آموزشی برای آشنایی معلمان با برنامه درسی پنهان، دوره‌های آشنایی برای معلمان با مفاهیم شهروندی، آموزش مهارت‌های ارتباطی برای دانش آموزان، تشکیل جلسه هماهنگی میان معلمان و مدیران برای شناسایی مشکلات و تقلیل آن‌ها، اجرای دوره‌های ضمن خدمت،
۱۵	جمالی تازه کند، طالب‌زاده نوبریان، ابوالقاسمی	۱۳۹۲	تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه	بازنگری برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه در راستای توجه بیشتر به مؤلفه‌ها و شاخص‌های کمتر مورد توجه، ضروری به شمار می‌آید. - بازنگری در کتاب این محتواها بر حیطه‌هایی که کمتر مورد توجه قرار است. - بازنگری کتاب‌های علوم اجتماعی با توجه به تجربیات کشورهای دیگر - تأکید بیشتر در فعالیت و تصویرها گنجانیدن یک واحد درسی با عنوان تربیت شهروندی با ترکیبی از هر سه مربوط عمده مؤلفه به شهروندی با تأکید بر روش آموزش آن در برنامه‌های درسی

<p>اهداف و محتوا را با توجه به تمام ابعاد شهروندی تهیه و تدوین نمود، ارزیابی نیازهای جامعه و تجدیدنظر برنامه درسی بر اساس آن</p>	<p>رویکرد تربیت شهروندی غالب در نظام آموزش متوسطه فعلی، رویکرد منفعل بوده و در عمل به تمام مؤلفه‌های تربیت شهروندی دانش آموزان متوسطه، توجه همه‌جانبه و لازم نشده و در دیدگاه مسئولین نظام آموزشی کشور و برنامه ریزان درسی و در نتیجه محتوای کتب درسی، توازنی منطقی و توأمان بین حقوق شهروندی و تکالیف شهروندی وجود ندارد.</p>	<p>تدوین اهداف برنامه درسی در دوره متوسطه با تأکید بر تربیت شهروندی</p>	<p>۱۳۹۲</p>	<p>یاوری، کشتی آرای، احمدی</p>	<p>۱۶</p>
<p>روش‌های تدریس مورد استناد واقع شده عبارت‌اند از: روش‌های تعاملی، مشارکتی، حل مسئله، ایفای نقش و... روش‌های ارزشیابی نیز عمدتاً معطوف به روش‌های اندازه‌گیری بازده‌های عاطفی و روانی حرکتی است. در زمینه مبانی فلسفی به فلسفه پراگماتیسم و اگزیستانسیالیسم استناد شده. مبانی روان‌شناختی، خصوصیات مربوط به رشد نوجوانی و تئوری‌های یادگیری اجتماعی و ساختارگرایی</p>	<p>طراحی الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی برای دانش آموزان دوره راهنمایی تحصیلی</p>	<p>۱۳۹۰</p>	<p>۱۷</p>	<p>کرم افروز، شریعتمداری، سیف نراقی</p>	<p>۱۷</p>

<p>مطرح شده‌اند. در زمینه تئوری‌های برنامه درسی، دیدگاه اجتماعی و رویکرد فرعی آن رشد شخصی، بازسازی اجتماعی.</p>	<p>تجارب زیسته ۱۳۹۰ متخصصان علوم تربیتی از برنامه درسی تربیت شهروندی فعال برای دوره راهنمایی تحصیلی در عنصر اهداف، رؤوس هدف‌های تربیت شهروندی فعال در سه حیطه شناختی، عاطفی و روان حرکتی مطرح شده است. - مشارکت همچنین در عنصر محتوا نیز تأکید صاحب‌نظران بر لحاظ کردن موضوعات و مصادیقی بوده که به کسب دانش، نگرش و توانش در حوزه شهروندی فعال منجر شود و در عنصر روش‌های تدریس نیز بر روش‌های فعال و مشارکتی تأکید شده است. در رابطه با عنصر ارزشیابی نیز بر تلفیقی از شیوه‌های ارزشیابی کیفی و کمی، بر خود ارزشیابی و ارزشیابی مستمر به‌عنوان شیوه‌های ارزشیابی مطلوب برای تربیت شهروندی فعال تأکید شده است.</p>	<p>قلتاش، صالحی، مرادی</p>	<p>۱۸</p>
<p>بازنگری در برنامه درسی، برگزاری</p>	<p>بررسی مقایسه‌ای برنامه درسی فعلی دوره راهنمایی تحصیلی</p>	<p>سیف نراقی، نادری،</p>	<p>۱۹</p>

شریعتمداری، حسینی	دیدگاه کارشناسان و معلمان شهر قزوین به لحاظ نارسایی‌های آموزش و تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی	پیرامون آموزش ابعاد تربیت شهروندی دارای کمبودها و نارسایی‌هایی است و از این رو آسیب‌پذیر است، اما از دیدگاه کارشناسان، این نارسایی بسیار بیش‌تر بوده است	دوره‌های ضمن طراحی‌ترم افزار برای دانش آموزان، تدوین واحد درسی، تأکید بر بعد اجتماعی آن، مشارکت اقشار قومی مختلف در تدوین آن.
۲۰ یارمحمدیان، فروغی ابری، جعفری، قلتاش	۱۳۸۷ نقد و بررسی عناصر برنامه درسی در رویکردهای پیشرفت گرا و محافظه‌کار تربیت شهروندی	در تدوین برنامه‌های درسی تربیت شهروندی ایران، رویکرد پیشرفت گرا مورد توجه و تأکید بیشتری قرار گیرد.	تربیت شهروندی رویکرد پیشرفت گرای شهروندی و دلالت‌های مهم آن مورد توجه قرار گیرد.
۲۱ مجل چوبقلو	۱۳۸۷ تحلیل برنامه درسی اجرا شده مقطع ابتدایی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران از بعد تربیت شهروندی	برنامه درسی فعلی مدارس ابتدایی در حیطه تربیت شهروندی از مطلوبیت کافی برخوردار نیست.	
۲۲ فتحی و اجارگاه، واحدچوکده	۱۳۸۵ شناسایی آسیب‌های تربیت شهروندی در برنامه درسی پنهان: نظام آموزش متوسطه نظری از دیدگاه معلمان زن شهر تهران و ارائه راهکارهایی برای قوی و سطح آسیب‌زایی	آسیب‌های خطرآفرین در قلمرو برنامه‌های درسی مدارس (برنامه درسی پنهان) برای تربیت شهروندی عبارت است از: جو اجتماعی، ساختار سازمانی، تعامل میان معلم و دانش‌آموز. سطح آسیب‌زایی مؤلفه جو اجتماعی در سطح قوی و سطح آسیب‌زایی	کارشناسان برنامه‌ریزی درسی برای والدین این امکان را ایجاد کنند تا از ویژگی‌های بوم‌شناختی آگاهی یابند. مجموعه‌ای گنجانده شوند برای تربیت شهروندی لازم است ضمن تشریح مؤلفه‌ها،

تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی ۳۴٪، شناسایی، طراحی و تدوین ابعاد تربیت شهروندی در برنامه درسی ۲۲٪، چالش‌ها و آسیب‌های پیش روی تربیت شهروندی و ادراک معلمان از اثربخشی آموزش شهروندی ۱۳٪، تحلیل جایگاه مفاهیم شهروندی در برنامه‌ریزی درسی ایران و مطالعه‌ی تطبیقی تربیت شهروندی با ۹٪ به ترتیب دارای بیشترین فراوانی بودند.

جدول شماره (۳): یافته‌های پژوهشی ارائه‌شده در مقالات منتخب

موضوع	فراوانی	درصد	یافته‌های پژوهش‌های منتخب
بازاندیشی و تأملی مجدد بر وظایف و اهداف نظام آموزشی	۶	۲۰	
آسیب‌های تربیت شهروندی	۲	۶/۶	
عدم مطلوبیت برنامه درسی در زمینه تربیت شهروندی	۵	۱۶/۶	
رویکرد پیشرفت‌گرا موردتوجه و تأکید بیشتری قرار گیرد.	۱	۳/۳	
توجه به‌تمامی جوانب تربیت شهروندی	۴	۱۳/۳	
توجه به روابط معلم با دانش‌آموزان	۱	۳/۳	
توجه به مفاهیم ملی	۱	۳/۳	
عدم توازن یا توجه در کتاب‌های درسی در میزان توجه به موضوع شهروندی	۵	۱۶/۶	
توجه به مفاهیم فرهنگی	۲	۶/۶	
توجه به مفهوم شهروند جهانی	۱	۳/۳	
تضاد بین محتوای کتاب‌های درسی مدرسه ایران با واقعیت‌های زندگی مدرن	۱	۳/۳	
توجه به آموزش مجازی و ارتقا معلمان بر آن اساس	۱	۳/۳	
مجموع	۳۰	۱۰۰	

یافته‌های به‌دست‌آمده در جدول شماره (۳) در پاسخ به سؤال پژوهش که مقالات مورد مطالعه به چه یافته‌هایی دست‌یافته‌اند؟ نشان داد که یافته‌های به‌دست‌آمده در مقالات بررسی‌شده شامل: بازاندیشی و تأملی مجدد بر وظایف و اهداف نظام آموزشی ۲۰٪، عدم مطلوبیت برنامه درسی در زمینه تربیت شهروندی و عدم توازن یا توجه در کتاب‌های درسی در میزان توجه به موضوع شهروندی ۱۶/۶٪، توجه به‌تمامی جوانب تربیت شهروندی ۱۳/۳٪... به ترتیب دارای بیشترین فراوانی می‌باشند.

جدول شماره (۴): پیشنهاد‌های ارائه‌شده در مقالات منتخب

پیشنهاد	فراوانی	درصد
زمینه و فرهنگ‌سازی برای آموزش شهروندی	۳	۴/۵

۱/۵	۱	آگاه‌سازی والدین و معلمان و کارکنان نظام‌های آموزشی	پیشنهاد‌های پژوهش‌های منتخب
۳	۲	اجرای همایش‌ها و جشنواره‌ها میان دبیران و فراخوان مقاله	
۳	۲	آموزش الگوهای تدریس اجتماعی (تفحص گروهی، کاوشگری به شیوه محاکم)	
۴/۵	۳	توجه به رویکرد پیشرفت گرا یا انتقادی	
۱/۵	۱	مشارکت افشار قومی مختلف در تدوین محتوا	
۲۷	۱۸	بازنگری در برنامه درسی، محتوا و کتب درسی با رویکرد تربیت شهروند	
۱۵	۱۰	برگزاری دوره‌های ضمن خدمت	
۳	۲	توسعه‌ی اختیارات و آزادی عمل بیشتر به دبیران	
۹	۶	ارزیابی و ایجاد ارتباط بین نیازهای جامعه و مدرسه	
۱/۵	۱	تشکیل جلسات هماهنگی و آسیب‌شناسی آموزش شهروندی	
۱/۵	۱	برنامه‌ریزی و حرکت به‌سوی تحقق سند چشم‌انداز بیست‌ساله	
۱۲	۸	پرورش ظرفیت دانش آموزان (طرح فعالیت‌های گروهی، بازی، مسابقه، توسعه مشارکت‌های دانش آموزان در امور اجتماعی یا در مدرسه)	
۴/۵	۳	بهره‌گیری از ظرفیت‌های گرافیکی و نرم‌افزار در تهیه محتوا و آموزش	
۹	۶	توجه به همه ابعاد تربیت شهروندی (تربیت هنری، شهروند الکترونیک، اجتماعی)	
۱۰۰	۶۶	مجموع	

نتایج به‌دست‌آمده در جدول شماره (۴) در پاسخ به سؤال پژوهش است که مقالات مورد مطالعه چه پیشنهادهایی را ارائه کرده‌اند؟ نشان می‌دهد که بازنگری در محتوا و کتب درسی ۲۷٪، برگزاری دوره‌های ضمن خدمت ۱۵٪، پرورش ظرفیت دانش آموزان ۱۲٪، ارزیابی و ارتباط دهی نیازهای جامعه با مدرسه ۹٪، توجه به همه ابعاد تربیت شهروندی (تربیت هنری، شهروند الکترونیک، اجتماعی) ۹٪ و مؤلفه‌های توجه به رویکرد پیشرفت گرا یا انتقادی، زمینه‌سازی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های گرافیکی و نرم‌افزار ۴/۵٪ به ترتیب دارای بیشترین فراوانی بودند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با روش مروری باهدف مطالعه و تحلیل مقالات چاپ‌شده در مورد برنامه درسی و تربیت شهروندی صورت گرفت. از بین مقالات ارائه‌شده ۲۳ عنوان از مقالات که باهدف پژوهش در یک راستا بودند، از بین مقالات ارائه‌شده در این حوزه انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفتند. تقریباً تمامی مقالات با رویکرد مشترکی نسبت به لزوم تغییر و تحول در نظام آموزشی برای تربیت شهروند به بررسی و تبیین جنبه‌های مختلف آموزش شهروندی در برنامه درسی ایران پرداختند.

یافته‌های بخش اول بررسی حاضر نشان داد که موضوعات موردبررسی و پژوهش در حوزه‌ی آموزش شهروندی در برنامه درسی به ترتیب شامل؛ تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی ۳۴٪، شناسایی، طراحی و تدوین ابعاد تربیت شهروندی در برنامه درسی ۲۲٪، چالش‌ها و آسیب‌های پیش روی تربیت شهروندی و ادراک معلمان از اثربخشی آموزش شهروندی ۱۳٪، تحلیل جایگاه مفاهیم شهروندی در برنامه‌ریزی درسی ایران و مطالعه‌ی تطبیقی تربیت شهروندی با ۹٪ بودند. به نظر می‌رسد جنبه‌هایی از تربیت شهروندی در برنامه درسی مغفول ماندند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از؛ آموزش شهروند ملی^۱ و جهانی^۲، کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات^۳ در آموزش شهروندی، آموزش جمعی والدین و دانش آموزان، بررسی گزینه‌های دیگر مهارت شهروندی در برنامه درسی نظیر (همکاری، تفکر انتزاعی، گفت‌وگو، رهبری، انعطاف‌پذیری، مسئولیت‌پذیری، تفکر خلاق و سواد رسانه‌ای و فناوری)، آموزش مهارت شهروندی، هویت ملی و تربیت شهروندی، چگونگی حفظ ارزش‌های فرهنگی و دینی در تربیت شهروندی می‌باشند که به‌عنوان موضوعات جدید به پژوهشگران پیشنهاد می‌شوند.

در بخش بعدی، یافته‌های به‌دست‌آمده از پژوهش‌های صورت گرفته نشان داد که وظایف و اهداف نظام آموزشی نیاز به تأمل و بازاندیشی داشته، برنامه درسی در زمینه تربیت شهروندی فاقد مطلوبیت و محبوبیت می‌باشد و همچنین توازنی بین کمیت و

۱-National citizen

۲ global citizen

۳-information and communication technology

کیفیت محتوای مهارت شهروندی در مقایسه با سایر موضوعات مطرح شده در کتابها وجود ندارد و به آموزش و تربیت جنبه‌های مختلف مهارت شهروندی کمتر پرداخته شده و تعداد بالایی از آنها مورد توجه قرار نگرفته‌اند. لذا تغییر در محتوای مهارت‌های شهروندی در کتابها با توجه به سن و سال مخاطب و تلاش در افزایش جذابیت آنها، ایجاد تعادل بین محتوای مهارت شهروندی از نظر کمی و کیفی با سایر محتواهای ارائه شده در کتابها، توجه به همه‌ی آیتم‌های مهارت شهروندی و پراکندگی مطالب در پایه‌های مختلف اهمیت دارد.

یافته‌های می‌توان به بازنگری در محتوا و کتب درسی، برگزاری دوره‌های ضمن خدمت، پرورش ظرفیت دانش آموزان، ارزیابی و ارتباط دهی نیازهای جامعه با مدرسه، توجه به همه ابعاد تربیت شهروندی (تربیت هنری، شهروند الکترونیک، تربیت اجتماعی) و مؤلفه‌های بخش نهایی به بررسی و جمع‌بندی پیشنهادهای ارائه شده در مقالات اختصاص پیدا کرد از جمله‌ی این پیشنهادها توجه به رویکرد پیشرفت‌گرا^۴ یا انتقادی^۵ زمینه‌سازی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های گرافیکی و نرم‌افزار، پرورش ظرفیت دانش آموزان (طرح فعالیت‌های گروهی، بازی، مسابقه و توسعه مشارکت‌های دانش آموزان در امور اجتماعی یا در مدرسه) اشاره نمود.

تغییر و بازاندیشی در محتوای دروس به دلیل عدم کفایت کتاب درسی در تقویت مؤلفه‌های شهروندی و بخصوص تربیت شهروند نوین که با مسائل زمان همگام و همراه باشد مسئله‌ی مهمی است که نیاز به اهتمام جدی دارد. بدون شک محتوای کتابها در دوره‌های مختلف تحصیلی، با تغییر جهان پیرامون و رشد و توسعه فناوری نیازمند بهره‌گیری از روش‌های مختلف در کتاب‌های درسی برای نیل به اهداف هستند. بدون شک هر مرحله از مقاطع تحصیلی نوع خاصی از تربیت شهروندی را با ابزارهای خاص خود نیازمند است و نمی‌توان یک‌رویه ثابت را برای تمامی سطوح در نظر گرفت. کتاب

۱-Art education

۲-e-citizen

۳ social education

۴ Progressive

۵-critical

درسی یکی از مهم‌ترین ابزارهای آموزشی محسوب می‌شود که نقش عظیمی در این مسیر ایفا می‌کند و به‌عنوان مرجعی برای دانش آموزان تلقی می‌شود.

لذا در ادامه‌ی این بحث به نظر می‌رسد آموزش و همگام‌سازی مؤلفان و مدرسان محتوای آموزش شهروندی با شرایط موجود و مهارت‌های شهروندی منطبق با شرایط روز، در قالب دوره‌های ضمن خدمت روشی است که می‌تواند مؤثر واقع شود.

همچنین با توجه به تنوع ابعاد شهروندی، توجه به آموزش تمام ابعاد شهروندی در کتاب درسی و محتوای آموزشی ضروری به نظر می‌رسد، مخصوصاً توجه به مؤلفه‌های سواد فناوری و رسانه‌ای در شرایط کنونی که دانش آموزان بیشتر زمان خود را با فناوری‌های مدرن و الکترونیک می‌گذرانند، اهمیت دوچندان پیدا می‌کند. همچنین بهره‌بردن از رسانه‌ها و فناوری‌های جدید برای آموزش مهارت شهروندی و توجه به مفاهیم جدیدی همچون شهروند الکترونیک یا مجازی می‌تواند راهگشا باشد. در پایان با توجه به محدود بودن پژوهش‌های حوزه آموزش شهروندی در برنامه‌ی درسی و همچنین محدود بودن موضوعات موردبررسی و مغفول ماندن بسیاری از جنبه‌های آموزش شهروندی، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد.

مطلوب است تا برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران تدوین برنامه‌های درسی به برگزاری دوره‌های بالندگی برای معلمان برای آشنایی و شناخت عمیق و کاربردی از مهارت‌های شهروندی توجه داشته باشند.

پیشنهاد می‌گردد تا مؤلفان کتب درسی، به تدوین محتوای مناسب برای آموزش تمامی ابعاد شهروندی در کلیه دوره‌های توجه داشته و محتوای آموزشی را با نیازهای روز و شرایط جامعه همگام ساخته و نیازهای روز دانش‌آموزان را مد نظر قرار دهند. همچنین با توجه به گسترش استفاده از فناوری‌ها و فضای مجازی در تحصیل و زندگی دانش‌آموزان اهتمام ویژه به آموزش مفهوم جدید شهروند الکترونیک داشته باشند. ایجاد توازن بین کمیت و کیفیت محتوای مهارت شهروندی در مقایسه با سایر موضوعات مطرح‌شده در کتاب‌ها مد نظر قرار گیرد.

به معلمان پیشنهاد می‌شود تا با تولید محتوای مناسب، اجرای فعالیت‌های گروهی، بازی، مسابقه و توسعه مشارکت‌های دانش‌آموزان در امور اجتماعی شرایط را برای یادگیری مهارت‌های شهروندی محیا کنند. به ابعاد متفاوت شهروندی (همکاری، تفکر

انتزاعی، گفت‌وگو، رهبری، انعطاف‌پذیری، مسئولیت‌پذیری، تفکر خلاق و سواد رسانه‌ای و فناوری) در خلال تدریس و فعالیت‌های جانبی توجه داشته باشند. به پژوهشگران علاقمند به این حوزه پیشنهاد می‌گردد در مورد موضوعاتی چون؛ آموزش مهارت شهروندی، هویت ملی و تربیت شهروندی، چگونگی حفظ ارزش‌های فرهنگی و دینی در تربیت شهروندی، آموزش شهروند الکترونیک، آموزش شهروند ملی و جهانی، کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش شهروندی، آموزش جمعی والدین و دانش‌آموزان را در پژوهش‌های آتی مد نظر قرار دهند.

منابع

- آشپز، فاطمه، ماهرزاده، طیبه، بناهان قمی، مریم، صمدی، پروین. (۱۳۹۹). بررسی تحلیلی میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی. پژوهش در برنامه ریزی درسی، ۱۷(۶۶)، ۱۳۳-۱۴۷.
- باباخانی، سجاد، صالحی، اکبر. (۱۳۹۹). تحلیل جایگاه مفاهیم تربیت شهروندی در برنامه درسی نظام آموزشی ۳-۳-۶ (مورد مطالعه: کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی سال تحصیلی ۹۸-۹۷). دو فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۷(۱۵)، ۱۷۷-۱۹۹.
- باباخانی، سجاد، صالحی، اکبر، فائدی، یحیی، کشاورز، سوسن. (۱۳۹۸). میزان توجه به رویکردهای تربیت شهروندی قانون مدار، مشارکتی و انتقادی در کتب جدیدالتالیف جامعه‌شناسی دوره دوم متوسطه. مطالعات برنامه درسی، ۱۴(۵۵)، ۹۱-۱۱۲.
- تمجیدتاش، الهام، مجل چوبقلو، مجتی. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی فرایند تربیت شهروندی در مقطع ابتدایی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران با کشور ژاپن. مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۱(۴۰)، ۱۸-۳۲.
- جمالی تازه‌کند، محمد، طالب زاده نوبریان، محسن، ابوالقاسمی، محمود. (۱۳۹۲). تحلیل جایگاه مولفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه‌ریزی درسی)، ۱۰(۱۰) (پیاپی ۳۷)، ۱-۱۹.
- رشید پور، رکسانا، سردی، محمدرضا، مشهدی میقانی، ژیلا، ناطقی، فائزه. (۱۳۹۸). تحلیل تطبیقی تربیت شهروندی از دیدگاه دریدا و فوکو: توصیه‌هایی برای فیلسوفان تربیتی ایران. فصلنامه ایرانی آموزش و پرورش تطبیقی، ۲(۴)، ۴۰۷-۴۲۴.

ذهبیون، شهلا، یوسفی، علیرضا، یارمحمدیان، محمد حسین، کشتی آرای، نرگس (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب های درسی جامعه شناسی دوره دبیرستان به لحاظ توجه به مفاهیم تربیت شهروندی. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه ریزی درسی)، ۱۳(۲۳) (پیاپی ۵۰)، ۱۳۶-۱۴۷.

سیف نراقی، مریم، نادری، عزت اله، شریعتمداری، علی، حسینی مهر، علی. (۱۳۸۸). بررسی مقایسه‌ای دیدگاه کارشناسان و معلمان شهر قزوین به لحاظ نارسایی‌های آموزش و تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۲(۵)، ۲۵-۵۶.

صمدی، پروین، خسروی، مهدیه. (۱۳۹۹). تبیین مؤلفه‌های حقوق شهروندی در سند برنامه درسی ملی با تاکید بر روش آنتروپی شانون. اندیشه های نوین تربیتی، ۱۶(۲)، ۱۲۱-۱۴۶. عزیز، سید محسن، مختاری، منصوره، لیاقتدار، محمد جواد. (۱۳۹۳). ابعاد تربیت شهروندی در کتاب های دوره پیش دبستانی از دیدگاه مربیان این دوره. مطالعات ملی، ۱۵(۳) (۵۹)، ۳۱-۵۴.

علی پور، محمد، اکبری بورنگ، محمد، محمودی بورنگ، محمد. (۱۳۹۹). ادراک معلمان از نقش برنامه ی درسی در بهبود تربیت شهروندی دانش آموزان ابتدایی. پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، ۲(۳)، ۲۷-۳۶.

فتحی واجارگاه، کوروش. (۱۳۸۱). برنامه‌های درسی تربیت شهروندی: اولویتی پنهان برای نظام آموزش و پرورش ایران. مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ۱۴(۲)، ۱۸۱-۲۰۶. فتحی واجارگاه، کوروش، واحدچوکده، سکینه. (۱۳۸۵). شناسایی آسیب های تربیت شهروندی در برنامه درسی پنهان: نظام آموزش متوسطه نظری از دیدگاه معلمان زن شهر تهران و آرایه راهکارهایی برای بهبود وضعیت آن. نوآوری های آموزشی، ۵(۱۷) (ویژه نامه نوآوری در تربیت شهروندی)، ۹۳-۱۳۲.

فزونی شره جینی، رضا، پیری، موسی، اسدیان، سیروس. (۱۳۹۵). چالش های برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در تربیت شهروندی - اجتماعی براساس مدل تایلر. نظریه و عمل در برنامه درسی، ۴(۷)، ۵۵-۸۰.

قلتاش، عباس، صالحی، مسلم، مرادی، اطهر. (۱۳۹۰). تجارب زیسته متخصصان علوم تربیتی از برنامه درسی تربیت شهروندی فعال برای دوره راهنمایی تحصیلی. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۲(۴) (پیاپی ۸)، ۷۵-۵۵.

- کرم افروز، محمد جواد، شریعتمداری، علی، سیف نراقی، مریم. (۱۳۹۰). طراحی الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی برای دانش آموزان دوره راهنمایی تحصیلی. تحقیقات مدیریت آموزشی، ۳(۲) (مسلسل ۱۰)، ۲۹-۴۸.
- کمالپور خوب، ناصر، نظری، خسرو، کمالپور خوب، کبری. (۱۴۰۰). تحلیل اجتماعی سازه های تربیت شهروندی در بین دانش آموزان از دیدگاه معلمان متوسطه شهر تهران. پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، ۳(۳) (پیاپی ۹)، ۱۴۷-۱۷۱.
- لیاقت دار، محمد جواد، موسوی، ستاره، ببری، حسن. (۱۳۹۲). مقدار توجه به تربیت شهروندی در مولفه های جو، ساختار و ارتباط متقابل دانش آموز و معلم (مطالعه موردی: معلمان دوره متوسطه شهر همدان). رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۴(۲) (پیاپی ۱۴)، ۱۳۷-۱۵۴.
- مجلل چوبقلو، محمد علی. (۱۳۸۷). تحلیل برنامه درسی اجرا شده مقطع ابتدایی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران از بعد تربیت شهروندی. پژوهشنامه تربیتی، ۵(۱۷)، ۶۷-۹۶.
- محمدی قشلاق، پرپوش، رحمت الله، عبدالسلام. (۱۳۹۷). تحلیل محتوای میزان توجه به مولفه های تربیت شهروندی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره های ابتدایی. تحقیقات مدیریت آموزشی، ۱۰(۳۷)، ۱۵-۳۴.
- ملازهی، امین، یارمحمدیان، محمد حسین، شاه طالبی، بدری. (۱۳۹۸). در تبیینی نو از مؤلفه های تربیت شهروندی با تأکید بر برنامه درسی پنهان در دوره دبیرستان. مدیریت فرهنگی، ۱۲(۴۴)، ۱-۱۷.
- یارمحمدیان، محمد حسین، فروغی ابری، احمد، جعفری، سید ابراهیم، قلتاش، عباس. (۱۳۸۷). نقد و بررسی عناصر برنامه درسی در رویکردهای پیشرفت گرا و محافظه کار تربیت شهروندی. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه ریزی درسی)، ۲۲(۱۷-۱۸)، ۴۸-۲۷.
- یاوری، زهرا، کشتی آرای، نرگس، احمدی، غلامرضا. (۱۳۹۲). تدوین اهداف برنامه درسی در دوره متوسطه با تأکید بر تربیت شهروندی. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۴(۱) (پیاپی ۱۳)، ۱۴۷-۱۶۵.

Bombardelli, O. (2021). Vision, Not Division: EU and EU Citizenship in Teaching About the EU. *Teaching the EU: Fostering Knowledge and Understanding in the Brexit Age*, 27-40. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-274-120211003/FULL/HTML>

Castro, A., studies, R. K.-T. W. handbook of social, & 2017, undefined. (2017). *Democratic citizenship education*. Books. Google.Com. <https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=M6KUDgAAQBAJ&oi>

- =fnd&pg=PA287&dq=Citizenship+education&ots=qxAnxMY4Ub&sig=IzJ5ZbN8faFapzzS4fGwsRoqd3c
- Davies, I., & Chong, E. K. M. (2016). Current challenges for citizenship education in England. *Asian Education and Development Studies*, 5(1), 20–36. <https://doi.org/10.1108/AEDS-05-2015-0015>
- Hahn, C. (1998). *Becoming political: Comparative perspectives on citizenship education*. https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=4LfXBPftxcIC&oi=fnd&pg=PR7&dq=Citizenship+education+and+democracy&ots=RrvKdqxD MJ&sig=re1b4z0Zb_8szwMLp50hpifyun
- Kerr, D., & Cleaver, E. (2004). *Citizenship Education Longitudinal Study: literature review: citizenship education one year on: what does it mean?: emerging definitions and approaches in*. <https://dera.ioe.ac.uk/5430/1/RR532.pdf>
- McCowan, T. (2011). *Rethinking citizenship education: A curriculum for participatory democracy*. <https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=VOuWwlpNhfAC&oi=fnd&pg=PT7&dq=Citizenship+education+and+democracy&ots=W60PY0lbdW&sig=EZS5zCyAIJrGbXs FQ4S9GZGERbc>
- Neoh, J. Y. (2020). Neoliberal Education – A New Citizenship Education in a Globalised World? Comparing Citizenship Education in Singapore and Australia. 59–80. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1751-7_5
- Print, M. (2007). Citizenship education and youth participation in democracy. *British Journal of Educational Studies*, 55(3), 325–345. <https://doi.org/10.1111/J.1467-8527.2007.00382.X>
- Schugurensky, D., & Myers, J. P. (2003). *Citizenship Education: Theory, Research and Practice*. *Encounters in Theory and History of Education*, 4. <https://doi.org/10.24908/EOE-ESE-RSE.V4I0.655>
- Stevenson, N. (2010). Cultural citizenship, education and democracy: Redefining the good society. *Citizenship Studies*, 14(3), 275–291. <https://doi.org/10.1080/13621021003731823>
- Veugelers, W. (2020). How globalisation influences perspectives on citizenship education: from the social and political to the cultural and moral. <https://doi.org/10.1080/03057925.2020.1716307>, 51(8), 1174–1189. <https://doi.org/10.1080/03057925.2020.1716307>
- Veugelers, W. (2007). *Creating critical-democratic citizenship education: empowering humanity and democracy in Dutch education*. Taylor & Francis. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057925.2020.1716307>
- Parker, WC. (2018). *Knowing and doing in democratic citizenship education*. Books.Google.Com. https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=_aKPAGAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA65&dq=Citiz

enship+education&ots=OUvYNSf5vk&sig=1Ov4es1M5ctrZXySjbNVZR
SVNC4

- Weinberg, J., & Journal, M. F. (2018). Learning for democracy: The politics and practice of citizenship education. *Wiley Online Library*, 44(4), 573–592. <https://doi.org/10.1002/berj.3446>
- Zhong, M., & Zhang, J. (2015). Analysis of the citizenship education of China's junior high school stage. *Asian Education and Development Studies*, 4(2), 190–203. <https://doi.org/10.1108/AEDS-05-2014-0018>

